

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทบาทของครูโดยทั่วไป

คำว่า "ครู" ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 หน้า 171 ได้ให้ความหมายไว้ว่า ครู (น.) คือ ผู้สั่งสอนศิษย์ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ คำว่า "ครู" เป็นคำบาลี-สันสกฤต มาจากคำว่า "ครุ" หรือ "คุรุ" ซึ่งในภาษาบาลี แปลว่า หนักหรือสูงและในภาษาสันสกฤต แปลว่า ใหญ่หรือหนัก

พุทธทาสภิกขุ (2524 : 51-52) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความหมายของครูไว้ว่า "ครู" หรือผู้นำในทางวิญญาณ หมายถึง เป็นแสงสว่างส่องทางวิญญาณของมวลมนุษย์ในโลก ให้รู้จักเดินไปสู่จุดหมายปลายทางที่พึงปรารถนา ด้วยการเอาชนะกิเลสและโรคพิษจากความทุกข์ ครูจึงเป็นปูชนียบุคคลที่โลกต้องบูชา"

ปัญญานันทภิกขุ (มพท : 7) กล่าวว่า "ครูคือผู้กุมความเป็นความตายของชาติไว้ในมือ เป็นผู้กุมชะตาของบ้านเมืองและของโลก งานที่ครูทำอยู่ก็เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เป็นสำคัญ"

เกษม ศิริสัมพันธ์ (2526 : 4) กล่าวว่า "ครูเป็นผู้รับภาระสำคัญยิ่งในงานสร้างสรรค์ชาติ ครูคือผู้สร้างคนให้เป็นพลเมืองดี ช่วยสร้างเยาวชนให้เป็นคนดีสำหรับทำประโยชน์และเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติในอนาคต"

จากการที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า "ครู" หมายถึง ผู้ทำหน้าที่อันประเสริฐในการอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เป็นคนดี มีความรู้

ส่วนคำว่า "บทบาท" นั้น นักการศึกษาหลายท่านได้ให้คำอธิบายไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ

กู๊ด (Good 1973 : 502) ได้ให้ความหมายของ "บทบาท" (Role) ไว้ 2 นัย คือ นัยที่หนึ่ง หมายถึง "พฤติกรรมของแต่ละบุคคลที่แสดงออกเป็นประจำในเขตของกลุ่ม" นัยที่สอง หมายถึง "รูปแบบของพฤติกรรมที่คาดหวังเกี่ยวกับหน้าที่ของแต่ละบุคคลซึ่งแสดงออกตามข้อผูกพันที่มีต่อสังคม"

เพจ, โทมัส และมาร์แชล (Page, Thomas and Marshall 1977 : 294) ได้ให้ความหมายไว้ในทำนองเดียวกันว่า "บทบาท" คือ "แบบแผนของเป้าหมาย (goals) ความเชื่อ (beliefs) ค่านิยม (values) เจตคติ (attitude) และพฤติกรรมซึ่งสมาชิกในกลุ่มคาดหวังว่าผู้ดำรงตำแหน่งจะแสดงออก และบทบาทกำหนดพฤติกรรมที่คาดหวังของบุคคลที่ปฏิบัติงานในหน้าที่นั้น ๆ"

เลวิสสัน (Levison 1971 : 11) ได้สรุปความหมายของบทบาทไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. บทบาท หมายถึง ปทัสถาน (Norms) ความมุ่งหวัง (Expectations) ข้อห้าม (Taboos) ความรับผิดชอบ (Responsibilities) และอื่น ๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน ซึ่งผูกพันอยู่กับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้ บทบาทตามความหมายนี้มุ่งตัวคนน้อยที่สุด แต่มุ่งที่การชี้ถึงหน้าที่อันควรกระทำ
2. บทบาท หมายถึง ความคิดเห็นของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเองและที่คิดจะกระทำเมื่อดำรงตำแหน่งนั้น ๆ
3. บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคนที่จะกระทำโดยให้สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ แนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

สงวน สุทธิเลิศอรุณ, จำรัส คีวงสุวรรณ และฐิติพงษ์ ธรรมานุสรณ์ (2522 : 38-39) ได้ให้ความหมายของ "บทบาท" ไว้ว่า หมายถึง "การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง)" และยังสามารถแบ่งบทบาทออกเป็น 3 ลักษณะ ดังต่อไปนี้คือ

1. บทบาทตามความคาดหวัง (Expected Role) เป็นบทบาทที่ต้องการแสดงตามความหวังของผู้อื่น เช่น บทบาทของนักเรียนตามความคาดหวังของครู
2. บทบาทตามลักษณะการรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพรับรู้เองว่า ตนควรจะมีบทบาทอย่างไร เช่น ครูจะคาดหวังว่าตนเองควรแสดงพฤติกรรมอย่างไร
3. บทบาทที่แสดงจริง (Actual Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวังหรือเป็นบทบาทที่ตนเองคาดหวัง หรืออาจจะไม่เป็นบทบาทที่สังคมคาดหวัง และตนเองคาดหวังก็ได้

จากที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า "บทบาท" หมายถึง พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจริงหรือที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานในหน้าที่ความรับผิดชอบ สำหรับบทบาทของครูโดยทั่วไปนั้น ได้มีผู้กล่าวถึงอย่างน่าสนใจ ดังนี้

สุจริต เพียรชอบ (2514 : 108-117) ให้ความเห็นว่า ครูควรมีบทบาทดังนี้

1. บทบาทในการให้การศึกษาแก่นักเรียนและประชาชนทั้งด้านวิชาการและวิชาชีพ
2. บทบาทในการอบรมศีลธรรมจรรยา โดยเป็นต้นแบบที่ดีในด้านความประพฤติและการวางตน
3. บทบาทในการถ่ายทอดวัฒนธรรม โดยการให้ความรู้ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม และการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมโดยการสอนหรือการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร
4. บทบาทในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน
5. บทบาทในการเป็นผู้นำ โดยเป็นผู้ริเริ่มสร้างสรรค์ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ

6. บทบาทในการศึกษาวิจัย และวิเคราะห์สังคมเพื่อปรับปรุงหลักสูตรการสอนให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

7. บทบาทในการสร้างและรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน

8. บทบาทในการปฏิรูปสังคม โดยการหาแนวทางปรับปรุง แก้ไขสภาพและความ เป็นอยู่ของสังคมให้ดีขึ้น

คณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา (2518 : 142-144) ได้กำหนด บทบาทที่พึงประสงค์ของครูไว้ ดังต่อไปนี้

1. บทบาทต่อตนเอง

1.1 เป็นผู้รักการอ่าน การค้นคว้า ปรับปรุงตนเองให้ทันสมัย มั่นใจและ ศรัทธาในอาชีพครู

1.2 เป็นผู้มีความเป็นตัวของตัวเอง กล้าแสดงออกเพื่อเผยแพร่ความคิด ความรู้ต่อสาธารณะและเพื่อพัฒนาวิชาชีพของตน

1.3 เป็นผู้ประพฤติและวางตนอยู่ในกรอบศีลธรรมจรรยาที่ยอมรับในชุมชน

1.4 เป็นผู้ประกอบอาชีพพอควรแก่สภาพ ฐานะ บากบั่น มัธยัสต์ ไม่เห็น แก่ความเจริญทางวัตถุ เกินกว่าคุณธรรมและจริยธรรม

2. บทบาทต่อนักเรียน

2.1 เป็นผู้ช่วยและแนะให้นักเรียนรู้จักศึกษา ค้นคว้า และเลือกทางของตนเอง อย่างอิสระ

2.2 เป็นผู้ฝึกนักเรียนให้สามารถทำงานเป็นกลุ่ม รู้จักวิพากษ์วิจารณ์รับฟัง ความคิดเห็นของผู้อื่น และมีวินัยในตนเอง

2.3 เป็นผู้สนใจศึกษาธรรมชาติของศิษย์ ให้ความรักเอาใจใส่ต่อศิษย์ ขจัดช่องว่างระหว่างครูกับศิษย์

2.4 เป็นผู้ศึกษาความสนใจ ความถนัดความสามารถของนักเรียน และหาทางส่งเสริมแนะนำในการเลือกวิชาและอาชีพให้นักเรียนได้เหมาะสม

2.5 เป็นผู้ส่งเสริมให้นักเรียนฝึกฝนในคุณธรรมจริยธรรมเห็นคุณค่าของเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชาติ

3. บทบาทต่อสังคม

3.1 เป็นผู้มีความรู้ ความสนใจการเกษตร และมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเกษตรในท้องถิ่นได้ดี

3.2 เป็นผู้รักความยุติธรรม และกล้าต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของสังคมด้วยสติปัญญา ตามกระบวนการที่เหมาะสม

3.3 เป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่นเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

3.4 เป็นผู้ส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยต่อชุมชน โดยประพฤติตนเป็นแบบอย่างและชักนำผู้อื่นให้ปฏิบัติตามโอกาสที่เหมาะสม

ทวีป อภิลิทธิ (2524 : 7-10) ได้เสนอบทบาทหน้าที่ของครูจากคำว่า "ครู" ในภาษาอังกฤษ คือ "TEACHERS" ว่าน่าจะจำแนกได้ดังนี้

T - Teaching	คือ บทบาทของผู้สอน ผู้ถ่ายทอดความรู้แก่ศิษย์
E - Ethics	คือ บทบาทของผู้ส่งเสริมจริยธรรม ผู้มีคุณธรรม-จริยธรรม
A - Academic	คือ บทบาทของผู้มีหลักวิชา ถ่ายทอดวิชาและ เป็นนักวิชาการ
C - Cultural Heritage	คือ บทบาทของผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม

H - Human Relation	คือ	บทบาทของผู้สร้างมนุษยสัมพันธ์ในชุมชน ผู้มีสัมพันธ์อันดีกับศิษย์และคนทั่วไป
E - Evaluation	คือ	บทบาทของผู้วัดและประเมินผล
R - Research	คือ	บทบาทของผู้ค้นคว้าวิจัยและนำผลการวิจัยไป ใช้ประโยชน์
S - Service	คือ	บทบาทของผู้ให้บริการแก่ศิษย์และชุมชน

สรุปได้ว่าบทบาทของครูโดยทั่วไปได้แก่ (1) บทบาทด้านการเรียนการสอน เช่น การให้ความรู้ทางวิชาการและวิชาชีพแก่นักเรียน การให้คำปรึกษาแนะนำ และปลูกฝังคุณลักษณะที่ดีแก่นักเรียน เป็นต้น และ (2) บทบาทนอกเหนือจากการสอน เช่น การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน และการเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

บทบาทของครูในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย

นาวิ รังสิราภักษ์ (2525 : 71-74) กล่าวว่า ครูมีบทบาทในการส่งเสริมประชาธิปไตยให้นักเรียน ดังนี้

1. ครูมีบทบาทต่อการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยในฐานะเป็นผู้ให้การศึกษอบรรณความรู้ และความเข้าใจในพื้นฐานการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแก่นักเรียนได้ โดยสอนให้นักเรียนเป็นคนมีเหตุผลไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ ให้เป็นคนที่กล้าคิด กล้าแสดงออก ทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียน รู้จักเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น เคารพในมติของเสียงส่วนใหญ่ และให้ความรู้ความกระจ่างแก่เด็กนักเรียนในเรื่องประชาธิปไตย

2. ครูมีบทบาทต่อการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยในฐานะเป็นผู้นำชุมชน ซึ่งสามารถทำได้โดยการให้ความรู้ทางการเมืองการปกครองแก่ประชาชน และสามารถเปลี่ยนแปลงเจตคติ ความรู้ ความเชื่อที่ค่อนข้างงมงายไร้เหตุผลมาเป็นผู้มีเหตุผลมากขึ้น

3. บทบาทการสร้างสรรคประชาธิปไตยในฐานะเป็นผู้ที่เข้าร่วมโดยตรง ด้วย

การเข้าไปร่วมเป็นกรรมการการเลือกตั้งในระดับต่าง ๆ ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย หรือบางครั้งครูเองก็ลงสมัครรับเลือกตั้งโดยตรง

บำรุง สว่างศรีและคณะ (2524 : 26) กล่าวไว้ว่า ครูเป็นบุคคลที่ถือว่ามีส่วนสำคัญในการช่วยพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะครูเป็นผู้ที่ทำหน้าที่สั่งสอน และแนะนำเด็กซึ่งต่อไปจะเติบโตไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การที่ครูจะสามารถทำหน้าที่ให้สัมฤทธิ์ผลโดยสมบูรณ์ได้นั้น บทบาทแรกที่สำคัญที่สุดที่ครูจะต้องกระทำคือ การพัฒนาตนเอง ให้มีคุณสมบัติเป็นประชาธิปไตย เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน ดังต่อไปนี้

1. เลื่อมใสในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง โดยการศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และถ่องแท้ถึงการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข อบรมคนในครอบครัวของตนให้เห็นคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย และสอดส่องดูแลมิให้ผู้ใดมาล้มล้างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยได้
2. เคารพกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพภายในขอบเขต ไม่ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น ถ้าได้รับความเดือดร้อนก็ร้องทุกข์ด้วยความสงบและถูกระเบียบแบบแผนภายในกรอบของกฎหมาย
3. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ใฝ่หาความรู้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการเมืองอย่างสม่ำเสมอ ติดตามข่าวเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกประเทศ พิจารณานโยบายของรัฐบาลทั้งระยะสั้นและระยะยาว
4. สนใจและพิจารณาปัญหาต่าง ๆ เพื่อดำเนินการแก้ไขโดยสันติวิธีภายในกรอบของกฎหมาย เช่น การทุจริตต่อหน้าที่การประพฤตินิยมชอบในวงราชการ ก็ร่วมอภิปรายและค้นหาข้อยุติ เสนอแนะข้อคิดเห็นไปยังหน่วยงานหรือสถาบันที่มีส่วนร่วมรับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ
5. ร่วมมือประกอบกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การมีส่วนร่วมมีเสียงในการปกครองบ้านเมืองโดยตรงตามวิถีทางประชาธิปไตย อันได้แก่ การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเข้าไปบริหารราชการแผ่นดินแทนพวงชนทั้งชาติ ครูต้องใช้วิจารณญาณในการเลือกบุคคลที่ดีเข้าไปเป็นผู้แทนในรัฐบาล

6. พัฒนาค่านิยมใหม่ในระบอบประชาธิปไตยสำหรับตนเองและสังคม ช่วยสร้างค่านิยมในระบอบประชาธิปไตยขึ้น ด้วยการยึดถือหน้าที่เป็นสิ่งสำคัญสูงสุด

7. แสดงออกทั้งทางการพูด การกระทำในทุกสถานการณ์ ในลักษณะแสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ความรู้ ความเข้าใจและเลื่อมใสศรัทธาในประชาธิปไตย

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2527 : 30-42) ยังได้กำหนดบทบาทของครูในการส่งเสริมประชาธิปไตยให้แก่นักเรียน โดยการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษาไว้ 3 ด้าน สรุปได้ดังนี้

1. บทบาทในด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร พุทธศักราช 2521

การเสริมสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้แก่นักเรียนระดับประถมศึกษานั้น เป็นสิ่งที่โรงเรียนและครูผู้สอนจะต้องปฏิบัติ เพราะหลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2521 ได้กำหนดให้โรงเรียนสอนความรู้พื้นฐานประชาธิปไตยให้แก่เรียนในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต หน่วยงานเมืองและการปกครอง ซึ่งนอกจากการสอนความรู้พื้นฐานประชาธิปไตยตามหลักสูตรแล้ว ครูสามารถส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยโดยการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในแต่ละกลุ่มประสบการณ์ และสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้เสนอแนะไว้ในคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษาไว้ว่า "เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของครูและนักเรียนแล้วจะเห็นว่า องค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย คือการฝึกฝนให้นักเรียนได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ในแต่ละกลุ่มประสบการณ์ ด้วยวิธีการกระบวนกรกลุ่ม"

2. การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร เป็นกิจกรรมที่ครูจัดขึ้นเพื่อเสริมสร้างการทำงานตามระบบประชาธิปไตย

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2527 : 121-123)

ได้เสนอกิจกรรมเสริมหลักสูตรเพื่อเสริมสร้างการทำงานในระบบประชาธิปไตยไว้ ได้แก่ กิจกรรมเกี่ยวกับการปกครองตนเองของนักเรียน กิจกรรมห้องสมุด กิจกรรมตรวจสอบสุขภาพ กิจกรรมอาหารกลางวัน กิจกรรมเกี่ยวกับสิ่งตีพิมพ์ กิจกรรมกีฬา กิจกรรมสหกรณ์นักเรียน กิจกรรมทำความสะอาดอาคารสถานที่ กิจกรรมปรับปรุงห้องเรียน กิจกรรมปรับปรุงสภาพแวดล้อมของโรงเรียน กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมบุคคลดีเด่น กิจกรรมประชาสัมพันธ์ กิจกรรมศูนย์ข่าวสาร กิจกรรมจัดบ้านแสดงความคิดเห็น กิจกรรมตู้รับความคิดเห็นและ กิจกรรมคุ้มบ้าน

บทบาทของครูในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยโดยการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรดังกล่าวข้างต้น ก็คือการให้คำปรึกษา แนะนำ ตลอดจนการติดตามและประเมินผลกิจกรรมนั้น ๆ

3. การจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

ครูโรงเรียนประถมศึกษากล่าวได้ว่า เป็นผู้รับบทบาทสำคัญยิ่งในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนในชุมชน โดยครูจะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติหน้าที่และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชนในชุมชนมากที่สุด ครูจึงมีบทบาทในการพัฒนาประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนในชุมชนได้โดยการจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนได้ดังนี้

- 3.1 เป็นผู้นำท้องถิ่นในด้านการแนะนำให้เข้าใจระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย
- 3.2 สอดแทรกและเสริมสร้างให้นักเรียนรู้จักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย
- 3.3 สอนกลไกในการทำงานและระเบียบบริหารราชการให้นักเรียนได้เรียนรู้
- 3.4 จัดกิจกรรมเสริมแก่เยาวชนในท้องถิ่นและประชาชนในเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตย

3.5 เป็นที่ปรึกษาสภาตำบล

3.6 ช่วยประสานงานระหว่างประชาชนกับหน่วยราชการ

3.7 จัดโรงเรียนให้เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชน โรงเรียนต้องจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับความเป็นจริงในชุมชน และหาทางเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ประชาชนในชุมชน โดยจัดกิจกรรมของโรงเรียนทั้งกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมอื่น ๆ ให้มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับกิจกรรมของสังคมมากที่สุด

สรุปได้ว่า บทบาทของครูในการส่งเสริมประชาธิปไตย ได้แก่ การกระทำและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมเสริมหลักสูตร และกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน

ความเป็นมาของการปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเริ่มปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ ในปัจจุบันอารยประเทศต่างยึดถือเป็นแบบอย่างในการปกครองประเทศ สำหรับในประเทศไทยนั้นการปกครองระบอบประชาธิปไตยเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัย ได้ปรากฏในหลักศิลาจารึกว่า ในสมัยนั้นประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการทำมาหากินและร้องทุกข์ได้อย่างเต็มที่ แต่หลังจากนั้นต่อมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี สถานการณ์บ้านเมืองไม่สงบสุขนัก มีการทำสงครามกันอยู่เสมอจึงมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเรื่อยมา ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้เริ่มมีบทบาทอีกครั้งหนึ่ง ดังจะเห็นได้จาก เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงเริ่มเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิมในรัชกาลก่อน ๆ ในทันสมัย เช่น ทรงเลิกประเพณีบังคับราษฎรปิดประตูบ้านเวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จผ่าน ทรงอนุญาตให้ราษฎรเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้ ทรงมีอุดมการณ์ประชาธิปไตย ยึดหลักสำคัญในเรื่องความเสมอภาคและสิทธิเสรีภาพ และมีน้ำพระทัยอย่างกว้างขวางในการรับฟังปัญหาและความคิดเห็นของประชาชน ทรงให้มีการเลือกตั้งผู้ทำหน้าที่ทางตุลาการ อันเป็นทางนำไปสู่การเลือกตั้งระบอบชาติซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา ทรงเลิกการผูกขาดสินค้า ทรงเชิดชูสิทธิของสตรีด้วยการ

ประกาศใช้พระราชบัญญัติเลิกทาสเมื่อ พ.ศ. 2408 ทรงรื้อฟื้นสิทธิในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา

นับว่าสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นสมัยเริ่มนำทางไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทย สมัยต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงเป็นนักปกครองที่ยอดเยี่ยม และนำความเจริญร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ปวงประชาของพระองค์ ดังจะเป็นได้จากทรงประกาศเลิกทาส ทรงวิวัฒนาการสังคมไปสู่อารยธรรมแบบตะวันตก ทรงปกครองบ้านเมืองเพื่อประโยชน์ของราษฎร และในแนวความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยนั้น ทรงตระหนักดีว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ดีงาม ควรแก่การเป็นระบอบการปกครองของประชาชนชาวไทย ทรงเห็นว่าราษฎรชาวไทยควรมีสิทธิมีเสียงในการปกครองประเทศ แต่การที่พระองค์ยังไม่พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ราษฎรสมัยนั้น ก็เพราะทรงเห็นว่าราษฎรส่วนใหญ่ขาดการศึกษาอันเป็นอุปสรรคสำคัญต่อความรู้ความเข้าใจ ในการปกครองบ้านเมืองตามระบอบประชาธิปไตย จึงจำเป็นต้องรอโอกาสอันควรก่อน ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะนำระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในประเทศ แต่ได้ทรงตระหนักว่าการปกครองแบบนี้ยังไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในขณะนั้น จึงทรงจัดตั้งเมืองคุสิดธานีเป็นเมืองสมมุติขึ้น เพื่อทดลองปฏิบัติการปกครองแบบประชาธิปไตยทุกประการ ต่อมารัชกาลที่ 7 พระองค์ทรงเห็นว่า การปกครองประเทศจำเป็นต้องปรับปรุงให้เหมาะสมกับความเจริญของโลก และตามสภาพสังคมไทยขณะนั้น เนื่องจากคนไทยมีการศึกษา มีความคิดอ่าน และความสนใจในการเมืองมากขึ้น ทรงเตรียมประเทศไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยหลายครั้ง ดังที่พระองค์เคยพระราชทานสัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมประเทศสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2474 มีใจความว่า พระองค์เตรียมการที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ราษฎรของพระองค์ แต่นั่นเป็นสิ่งที่ได้จากเบื้องบนลงมาสู่เบื้องล่าง ไม่ใช่ผลการเรียกร้องมาจากมหาชนทั่วไป (ไพบูลย์ ช่างเรียน 2517 : 81-82) และเมื่อเสด็จกลับจากสหรัฐอเมริกา ก็รับสั่งให้พระศรีวิสารวาจาและนาย เรมอนด์ สตีเวนส์ (Raymond Stevens) ที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศ เข้าเฝ้าและตรัสว่า พระองค์มีความประสงค์จะให้รัฐธรรมนูญแก่ราษฎรโดยเร็วที่สุด และต้องให้ทันในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นวันครบรอบมหาจักรี (ธานินทร์ กรีวิเชียร 2520 : 20) แสดงว่าพระองค์พร้อมที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว แต่ก็ไม่พระราชทานรัฐธรรมนูญตามพระราชประสงค์ เนื่องจากทรงได้รับการคัดค้านห่วงเหนี่ยวจาก

อภิรัฐมนตรีสภากับพระบรมวงศานุวงศ์ จนกระทั่งเกิดการปฏิวัติขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงได้มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญขึ้น และนับตั้งแต่นั้นมาประเทศไทยก็มีการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้มีมานานแล้ว และเริ่มมีหลักฐานชัดเจนในหลักศิลาจารึกสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ต่อมาในรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงวางรากฐานประชาธิปไตยขึ้นในประเทศไทยและในที่สุด รัชกาลที่ 7 ก็ได้ทรงประกาศให้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเป็นการปกครองของประเทศไทยสืบต่อมาจนทุกวันนี้

ความหมายของ "ประชาธิปไตย"

คำว่า "ประชาธิปไตย" (Democracy) มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกว่า "demos" แปลว่า "ประชาชน" กับ "Kratia" ซึ่งแปลว่า "การปกครอง" (ซีลอนันต์ สมุทวาณิช 2523 : 2) สำหรับในภาษาไทย คำว่า "ประชาธิปไตย" นั้น ผู้ริเริ่มใช้เป็นคนแรก คือ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ "ประชาธิปไตย" สามารถแยกได้เป็น 2 คำ คือ "ประชา" หมายถึง "ประชาชน" กับ "อธิปไตย" หมายถึง "อำนาจสูงสุดของแผ่นดิน" เมื่อนำเอาคำทั้งสองคำนี้รวมเข้าด้วยกันจะหมายถึง "การปกครองที่อำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน" (เชาวรัตน์ ศันสยะวิชัย 2525 : 45)

นักปราชญ์ นักรัฐศาสตร์ นักการศึกษา และผู้รู้หลายท่านทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้ให้ความหมายของ "ประชาธิปไตย" หรือ "Democracy" ไว้ที่น่าสนใจดังนี้

ลินคอล์น (Lincoln) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยที่กระชับรัดและครอบคลุมความหมายมากที่สุดว่า ประชาธิปไตยคือ การปกครองของประชาชนโดยประชาชนและเพื่อประชาชน (อ้างใน กรมสามัญศึกษา 2518 : 1)

เรเนย์ (Ranney 1958 : 7) กล่าวว่าประชาธิปไตย หมายถึง การปกครองประเภทหนึ่งซึ่งจัดระบอบการปกครองตามหลักการใหญ่ ๆ ที่ยึดถืออำนาจอธิปไตยเป็น

ของปวงชน ความเสมอภาคทางการเมือง การปรึกษาความเห็นจากประชาชน และการปกครองโดยเสียงข้างมากเป็นสำคัญ

ลินเซย์ (Lindsay 1929 : 35-37) ได้กล่าวไว้ว่า ประชาธิปไตย คือ การปกครองที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่ามนุษย์สามารถตกลงทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดร่วมกันได้ และมีวิถีชีวิตของตนเองได้ มีการเคารพบุคลิกภาพของกันและกันมากพอ สามารถหาจุดเกิดของระบบสิทธิเสรีภาพ ซึ่งจะทำให้แต่ละคนบรรลุถึงซึ่งชีวิตอันเสรีได้ ด้วยการปรึกษาหารือและถกเถียงกัน

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2518 : 94) กล่าวว่า ประชาธิปไตย หมายถึง สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค แต่สิทธิในระบอบประชาธิปไตยนั้นประกอบด้วย การรู้จักหน้าที่ เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย คือ เสรีภาพที่จะต้องไม่กระทบกระเทือนต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะ เป็นไปในทางใด และความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตยคือ ความเสมอภาคในโอกาสที่จะทำงานทุกชนิด ตลอดจนเสมอภาคในการที่ก้าวออกไปในกิจการงานนั้น ๆ

จรรยา สุภาพ (2513 : 65) ได้ให้ความหมายว่า "ประชาธิปไตยเป็นระบบการเมืองการปกครองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่โดยเสมอภาคกัน ซึ่งอาจจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้"

กมล ทองธรรมชาติ (2524 : 94-95) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยว่า หมายถึง ความเชื่อถือ การยึดมั่นของบุคคล ซึ่งประกอบด้วยหลักการ คือ ความเสมอภาคของบุคคลทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการที่บุคคลมีเสรีภาพในการกระทำต่าง ๆ ได้ตามความสมัครใจครบเท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

กมล สมวิเชียร (2520 : 8-10) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า ประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครองแบบหนึ่งที่ประชาชนทั้งหมดเป็นผู้ใช้อำนาจในการปกครองด้วยการประชุมร่วมกัน พิจารณาคัดเลือกปัญหาาร่วมกันและทำการเลือกเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานของรัฐโดยตรงหรืออำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศอยู่ในมือของประชาชนนั่นเอง

และยังได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ 2 นัย ดังนี้คือ

ในความหมายที่แคบ หมายถึง ระบบการเมือง หรือรูปแบบการปกครองโดยถือหลักที่ว่า ผู้ปกครองจะต้องได้รับความยินยอมจากผู้ใต้ปกครอง ผู้ใต้ปกครองจะต้องมีสิทธิเปลี่ยนตัวผู้ปกครองได้เป็นครั้งคราว

ในความหมายที่กว้าง ประชาธิปไตยมิใช่แต่เรื่องระหว่างรัฐบาลกับประชาชน หรือระหว่างผู้ปกครองเท่านั้น แต่เป็นกิจกรรมสัมพันธ์ภาพ และความเกี่ยวข้องระหว่างประชาชนด้วยกันในระดับต่าง ๆ ด้วย เช่น ระดับโรงเรียน ระดับหมู่บ้าน ระดับที่ทำงาน จนถึงระดับชาติ และระดับโลก

จรรยา คุณมี (2520 : 154-156) กล่าวว่า ถ้าพูดถึงคำว่า "ประชาธิปไตย" นั้นเราจะต้องพูดถึง 3 ระบบด้วยกันคือ ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และวิถีการดำรงชีวิตแบบประชาธิปไตย การปกครองแบบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ยึดถือและยอมรับว่าอำนาจในการบริหารมาจากปวงชนหรือชนกลุ่มใหญ่ อาจทำการบริหารโดยผ่านตัวแทน เป็นการปกครองที่ยึดหลักการและเหตุผลในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ

บรรพต วีระสัย, สุรพล ราชภัฏทาร์กซ์ และบวร ประพฤติกิติ (2528 : 65) ให้ความหมายของประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครองไว้ 7 ประการ คือ

1. การปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน
2. การปกครองที่รัฐบาลมีอำนาจจำกัด
3. การปกครองโดยเสียงของคนส่วนมาก โดยไม่ลืมหินสิทธิของคนส่วนน้อยหรือคนที่เสียงน้อยในสังคม
4. การปกครองโดยหลักนิติธรรม
5. การปกครองที่ดีถือว่า เสียงของประชาชนเป็นเสียงสวรรค์
6. การปกครองที่เน้นในเรื่องความเสมอภาค โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนเป็นผู้นำโดยทัดเทียมกันได้
7. การปกครองที่เจริญรอยตามพุทธภาษิตที่ว่า "ปชาสุชมหคตม"

นอกจากนี้ สารोध บัศวรี (2520 : 66-68) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยเป็น 3 สถานะ ที่เรียกว่า องค์สามของประชาธิปไตย คือ

1. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมคติ ซึ่งหมายถึง การมีศรัทธาและความเชื่อมั่นในสติปัญญา เหตุผล และความสามารถของมนุษย์ เทอคทุนอิสระภาพและเสรีภาพของมนุษย์
2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองและวิธีการจัดระเบียบการปกครอง หมายถึง ระบบการเมืองที่ว่า อำนาจเป็นของประชาชน หรือมาจากประชาชน รัฐบาลเป็นเพียงผู้ได้รับมอบอำนาจให้ทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชนเท่านั้น และประชาชนมีโอกาสเปลี่ยนแปลงผู้ใช้อำนาจแทนตนได้ โดยการเลือกตั้งที่มีกำหนดวาระ ถือว่าเป็นการปกครองของประชาชนโดยประชาชน และเพื่อประชาชน
3. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตประจำวัน หมายถึง การอยู่ร่วมกัน ปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพทั้งทางกายและวาจา ไม่ก้าวก่าในสิทธิของผู้อื่น เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม ร่วมกันรับผิดชอบและทำประโยชน์เพื่อความผาสุกของส่วนรวม ตลอดจนการใช้สติปัญญาและความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาทั้งหมด

Encyclopedia of Social Science (1967 : 77-84) ได้สรุปความหมายของประชาธิปไตยเอาไว้เป็น 3 ระบบคือ

1. ประชาธิปไตยในระบบการเมืองการปกครอง (Political Democracy) เป็นประชาธิปไตยที่เน้นถึงรูปแบบของรัฐบาล ระบบการปกครองกำหนดให้มีรัฐธรรมนูญ รัฐสภา ตลอดจนการจัดตั้งองค์การต่าง ๆ ตามปรัชญาของประชาธิปไตย
2. ประชาธิปไตยในระบบเศรษฐกิจ (Economic Democracy) เป็นเรื่องของการจัดระบบเศรษฐกิจในสังคมแบบเสรีนิยม คุ้มครองสิทธิและแรงงาน เคารพสิทธิปัญญาของบุคคล ประกันสิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพ การสร้างพลังสำรองในทางเศรษฐกิจและแรงงาน การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรมในสังคม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำค่าสูงในทางเศรษฐกิจ

3. ประชาธิปไตยในระบบบุคลิกภาพหรือวิถีชีวิตของบุคคล (Democracy Personality) เน้นถึง การประพฤติปฏิบัติของบุคคลในเชิงพฤติกรรมศาสตร์ เพราะถือว่าประชาธิปไตยเป็นวิถีทางการดำเนินชีวิตของบุคคล (Democracy as a way of Life) ในสังคม เช่น การเคารพสิทธิของผู้อื่น การมีวินัยต่อตนเอง ต่อสังคม การรับผิดชอบในหน้าที่ ตลอดจนการใช้สิทธิของตนอย่างสมบูรณ์ภายในขอบเขตของกฎหมาย และกติกาของสังคม การรู้จักวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุมีผล เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดข้างต้น สรุปได้ว่า ประชาธิปไตยหมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิตและการปกครองที่ยึดถือความเท่าเทียมกันของสมาชิกทุกคน และประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นสำคัญ ความหมายของประชาธิปไตยมี 3 ฐานะ คือ ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบการเมืองการปกครอง ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต

หลักการประชาธิปไตย

จรรยา คุญมี (2520 : 154-156) กล่าวว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตย มีหลักการสำคัญ ๆ อยู่ 3 ประการ คือ

1. เสรีภาพ (Liberty) คือ ความเป็นอิสระของบุคคลที่จะกระทำหรือประกอบกิจการใด ๆ ได้อย่างเสรี แต่การกระทำนั้น ๆ จะต้องไม่ขัดต่อกฎหมายหรือละเมิดสิทธิของผู้อื่น

2. เสมอภาพ (Equality) คือ ความเสมอภาคระหว่างบุคคล คือทุกคนมีสิทธิและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันตามกฎหมาย

3. ภราดรภาพ (Fraternity) คือ ทุกคนย่อมได้รับความรักความเห็นอกเห็นใจจากผู้อื่น หมายถึงมีความรักกันฉันพี่น้อง มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ไม่ทอดทิ้งกันเมื่อคราวตกทุกข์ได้ยาก

สมพงษ์ เกษมสินและจรรยา สุภาพ (2520 : 54-64) ใ้กล่าวถึงหลักการ

ของประชาธิปไตยไว้ว่า ห่องประกอบไปด้วยหลักการต่อไปนี้คือ

1. หลักการที่ถือว่าประชาชนเป็นแหล่งที่เกิดและเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดใน การปกครอง
2. หลักในการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเพื่อทำหน้าที่ นิติบัญญัติและควบคุมสภานิติบัญญัติได้
3. หลักการปกครองเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน
4. หลักเหตุผล
5. หลักความยินยอม
6. หลักการปกครองโดยเสียงข้างมาก โดยไม่ละเมิดสิทธิของเสียงข้างน้อย
7. หลักกฎหมายหรือหลักนิติธรรม
8. หลักการรับฟัง หรือถือเอาเจตนาของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญ
9. หลักการปกครองที่รัฐธรมีอำนาจจำกัด
10. หลักความเสมอภาค
11. หลักศีลธรรม
12. หลักการพัฒนาและปกครองตนเองให้ก้าวหน้าทั้งด้านความคิด สติปัญญา และ การกระทำต่าง ๆ
13. หลักเสรีภาพภายในขอบเขตของกฎหมายควบคู่ไปกับหน้าที่ความรับผิดชอบ
14. หลักเกี่ยวกับศักดิ์ศรีของมนุษย์
15. หลักในการประนีประนอม
16. หลักการยอมรับฟังข้อสงสัย

จากที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า ประชาธิปไตยประกอบไปด้วยหลักการสำคัญอยู่ 3 ประการคือ หลักเสรีภาพ หลักสมภาพ และ หลักภราดรภาพ

คุณลักษณะประชาธิปไตย และวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย

ก. คุณลักษณะด้านจิตใจหรืออุดมการณ์ประชาธิปไตย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523 : 248) ได้กล่าวถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตยว่า

1. การมีศรัทธาในสติปัญญาของมนุษย์ และเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์ที่จะใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาตัดสินปัญหาความเป็นอยู่ของมนุษย์เอง

2. ความเชื่อต่อความสามารถ และการมีเหตุผลของมนุษย์ที่จะนำไปสู่การสนับสนุนเสรีภาพในรูปต่าง ๆ เช่น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เสรีภาพในการร่วมเป็นสมาคม เสรีภาพในการนับถือศาสนา ฯลฯ

3. ความเชื่อในความเสมอภาคของบุคคลในสังคมที่ควรได้รับโอกาสเท่าเทียมกัน จากการปฏิบัติของกฎหมายต่าง ๆ โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ

ปรีชา ชาคิมาลากร (2521 : 10) ได้กล่าวว่า พลเมืองที่มีอุดมการณ์ประชาธิปไตย จะต้องประกอบด้วย

1. มีความเชื่อมั่นในหลักการหาเหตุผล ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์
2. เชื่อในหลักการร่วมมือปรึกษาหารือก่อนการตัดสินปัญหา
3. เชื่อในหลักการตัดสินปัญหาด้วยสันติวิธีและประนีประนอม ไม่นิยม

ตัดสินปัญหาด้วยวิธีการรุนแรง

4. เชื่อในหลักการที่ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นโดยมีขันติ และอดทน พอที่จะรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากตน

5. เชื่อในหลักการที่ว่า คนทุกคนมีความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน ควรยกย่องให้เกียรติบุคคลอื่น และปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างเท่าเทียมกัน

6. เชื่อในหลักของความเสมอภาคระหว่างบุคคล

ทินพันธ์ นาคะตะ (2517 : 8) ได้กล่าวถึงบุคคลที่มีจิตใจเป็นประชาธิปไตยว่า

1. ต้องมีจิตใจสนับสนุนหลักการปกครองแบบประชาธิปไตย
2. ต้องยึดมั่นในความสำคัญและศักดิ์ศรีของบุคคล จะต้องมีความเชื่อมั่นในความเสมอภาคของบุคคล และเคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น
3. ตัดสินปัญหาด้วยเสียงข้างมาก โดยมีข้อผูกพันที่จะต้องปฏิบัติตามจากทุกฝ่าย ขณะเดียวกันก็ให้ความคุ้มครองสิทธิของฝ่ายที่มีเสียงข้างน้อย

4. ต้องสนใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองและการปกครอง
5. ต้องสำนึกในหน้าที่พลเมืองของตน และมีความเชื่อมั่นในตนเอง
6. ต้องมองโลกในแง่ดี มีความไว้วางใจผู้อื่น และมีความเชื่อมั่นใน

ตัวเจ้าหน้าที่ หนือสถาบันของทางราชการ

7. ต้องรู้จักวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล และทางสร้างสรรค์
8. ต้องไม่มีจิตใจเป็นเผด็จการ

ธนิทร์ ญาณพิทักษ์ (2520 : 21) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะประชาธิปไตยในแง่อุดมการณ์ว่า อุดมการณ์ประชาธิปไตย คือ มีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนเกิดมาด้วยความเท่าเทียมกัน มีความรัก เทิดทูน อิศระภาพ เสรีภาพ มีสติปัญญา มีเหตุผล และมีความสามารถเฉพาะบุคคล ซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวจะต้องได้รับการปลูกฝังให้เกิดความเคยชิน มีความเป็นนิสัยแก่ประชาชนในชาติ ทั้งผู้ปกครอง และผู้รับการปกครอง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยจึงจะดำเนินไปอย่างราบรื่นและได้ผล

ข. คุณลักษณะด้านสติปัญญา หรือความรู้ความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523 : 23) ได้กล่าวว่า คือการมีความรู้ความเข้าใจในระบบการปกครอง รูปแบบและกระบวนการของการปกครองประชาธิปไตย

บรรพต วีระสัย และคณะ (2522 : 178) กล่าวว่า คือ การรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนตามครรลองของประชาธิปไตย และปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัด

ณรงค์ สินสวัสดิ์ (2518 : 30) มีความเห็นว่า คือ การรู้จักขอบเขตหน้าที่ สิทธิ และเสรีภาพของตนและผู้อื่น

ค. พฤติกรรมที่แสดงความเป็นประชาธิปไตย หรือวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย

มีผู้ให้คำจำกัดความและอธิบายลักษณะของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยเอาไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

สาโรช บัวศรี (2523 : 98-124) กล่าวว่า วิถีชีวิตแบบประชา-

ธิปไตยหมายถึง การดำเนินชีวิตที่ใช้หลักการประชาธิปไตยในชีวิตประจำวันจนเป็นนิสัย โดยระบุว่า หลักการประชาธิปไตยที่กล่าวถึงแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. การเคารพซึ่งกันและกันอย่างมี (Respect for Individuals) หรือการระบอบ คือ ทุกคนจะต้องให้เกียรติซึ่งกันและกัน ทั้งทางกาย วาจา และความคิด

2. การแบ่งปันการมีส่วนร่วมและการร่วมมือกัน (Sharing, Participating and co-Operating) หรือสามัคคีธรรม คือ การแบ่งงานกันทำ วางแผนทำงานร่วมกัน ประสานในกิจกรรมต่าง ๆ

3. การมีความเชื่อมั่นในวิธีการแห่งปัญญา (Faith in the Method of Intellingence) หรือ ปัญญาธรรม คือการใช้ปัญญาเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้การพูด การคิด การกระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งโดยตนเองและร่วมมือกับบุคคลอื่นเป็นไปในทางที่มีคุณธรรมและศีลธรรม

วีรยุทธ วิเชียรโชติ (2517 : 60-64) ได้แบ่งเกณฑ์สำคัญ ๆ ของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยออกเป็น 5 ข้อ ดังนี้

เกณฑ์ข้อที่ 1 ได้แก่ เกณฑ์แห่ง "การระบอบ" ซึ่งก็คือ การเคารพในสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ของกันและกัน

เกณฑ์ข้อที่ 2 ได้แก่ เกณฑ์แห่ง "สามัคคีธรรม" คือ การร่วมกันประชุมปรึกษาหารือกันตั้งแต่ขั้นวางแผนงานร่วมกัน ปฏิบัติงานร่วมกันแบบเคียงบ่าเคียงไหล่ และประเมิณผลงานร่วมกัน โดยทุกคนมีความรับผิดชอบต่องานและตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

เกณฑ์ข้อที่ 3 ได้แก่ เกณฑ์แห่ง "ปัญญาธรรม" ซึ่งก็คือการใช้ปัญญาตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในการขบคิดแก้ปัญหาของบุคคลและของกลุ่ม

เกณฑ์ข้อที่ 4 ได้แก่ เกณฑ์แห่ง "วินัยธรรม" อันเป็นกลไกที่สร้างความพอเหมาะพอดี และขอบเขตให้แก่สิทธิเสรีภาพตลอดจนการสร้างควมสำนึกในหน้าที่ควบคู่ไปกับการใช้สิทธิเสรีภาพ หลักแห่งวินัยธรรมนี้ยังแยกออกเป็น 3 ระดับ กล่าวคือ วินัยในตนเอง วินัยต่อกลุ่ม หรือหมู่คณะ และวินัยต่อสังคม

เกณฑ์ข้อที่ 5 ได้แก่ เกณฑ์แห่ง "คุณธรรม" ซึ่งเป็นเกณฑ์เกี่ยวกับการมีศีลธรรมประจำใจ ในเรื่องของความซื่อสัตย์ มีควมมยุติธรรม และมีความสามารถในการควบคุมสิ่งแวดล้อมภายในที่เกี่ยวกับความโลภ ความโกรธ และความหลง พอสมควรแก่สภาพ ถ้าหากบุคคลและสังคมหย่อนในเกณฑ์ข้อนี้ ระบบประชาธิปไตยก็จะถูกใช้ไปในทางที่ผิดได้

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู (2518 : 20-23) กล่าวว่า วิธีชีวิตแบบประชาธิปไตย คือวัฒนธรรมทางการเมือง หรือ การมีจิตใจแบบประชาธิปไตย ซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

1. คนส่วนใหญ่ในสังคมจะตั้งมื่ออุดมคติร่วมกัน ยอมรับและสนับสนุนหลักการประชาธิปไตย และเห็นพ้องต้องกันว่าวิธีการของประชาธิปไตยคือการปกครองแบบอื่น
2. เห็นความสำคัญและศักดิ์ศรีของบุคคล เชื่อมั่นในความเสมอภาคของบุคคล รู้จักเคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากความคิดความเชื่อของตน ออกถันและให้โอกาสบุคคลอื่น ได้คิด และได้กระทำตามความคิดความเชื่อของเขา ทราบเท่าที่ยังไม่กระทบกระเทือนหรือรุกรอนสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น
3. เคารพในกติกาของประชาธิปไตย และถือเป็นข้อผูกพันที่ต้องปฏิบัติตามกติกานั้น ๆ เช่น การยึดมั่นในค่านิยมทางประชาธิปไตย การยอมรับในการแข่งขันโดยเสรีทางความคิด การยอมรับการปกครองโดยเสียงข้างมากและคุ้มครองสิทธิของเสียงข้างน้อย การเลือกตั้งโดยเสรี การเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงมติของมหาชน การยึดหลักการปกครองโดยกฎหมาย การยอมรับหลักการและวิธีการประสานความคิดเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม
4. สนใจกิจกรรมของบ้านเมืองและสนใจเข้ามีส่วนร่วมในการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปลงคะแนนเสียง และติดตามการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ของรัฐบาล ว่ากระทำไปสอดคล้องกับเจตนารมณ์ และผลประโยชน์ของประชาชนหรือไม่
5. มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของตน ไม่มุ่งหวังสิทธิและเสรีภาพโดย

ไม่นำพาหน้าที่และความรับผิดชอบของพลเมือง เช่น การปฏิบัติตามกฎหมาย เคารพกฎหมาย เสียภาษี และอุทิศตนเป็นทหารเพื่อป้องกันประเทศ เป็นต้น

6. เป็นผู้มองโลกในแง่ดี มีความไว้วางใจผู้อื่น เพื่อสร้างบรรยากาศอันดีต่อการร่วมมือกันสร้างสรรค์สังคม และพร้อมที่จะใช้วิธีประนีประนอมเมื่อเกิดขัดแย้งขึ้น ต้องยอมรับกันว่าการแก้ปัญหาด้วยวิธีการแบบประชาธิปไตยมักจะไม่รวดเร็วทันใจเหมือนวิธีการเผด็จการ แต่ผลลัพธ์มักจะเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย

7. รู้จักวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล และเป็นไปในเชิงสร้างสรรค์แบบที่เรียกว่า "ติเพื่อก่อ" ไม่ใช่ "ติเพื่อทำลาย" การรู้จักวิพากษ์วิจารณ์ต้องกระทำอยู่เป็นนิจในชีวิตประจำวัน ในครอบครัว ในโรงเรียน มหาวิทยาลัย ฯลฯ การมีความคิดเห็นเป็นของตนเองและกล้าแสดงออกเช่นนี้เป็นสิ่งจำเป็น เพราะการให้ทุกคนมีเสรีภาพแต่ไม่ยอมใช้เสรีภาพนั้นก็เท่ากับไม่เกิดผลอะไรเลย การยอมคล้อยตามเชื่อฟังคนง่าย ๆ โดยไม่คิดไตร่ตรองหาเหตุผลด้วยตนเองนั้นเป็นคุณสมบัติที่ไม่เหมาะสมกับระบอบประชาธิปไตย

8. ต้องมีบุคลิกภาพที่ไม่เป็นเผด็จการทางความคิด และการกระทำ กล่าวคือ ไม่นิยมการใช้อำนาจเด็ดขาดหรือมอบอำนาจเด็ดขาดให้แก่ผู้นำคนเดียวในลักษณะ "เชื่อผู้นำชาติหันม้าย" เป็นต้น

ปิฎก โสธร (2521 : 142-143, 154) ได้แบ่งวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยออกเป็น 2 แบบ คือ

1. ประชาธิปไตยทุนนิยม (Democratic Capitalism)
2. ประชาธิปไตยสังคมนิยม (Democratic Socialism)

โดยได้แสดงความคิดเห็นว่า วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยสังคมนิยมน่าจะสอดคล้องกันวิถีชีวิตของคนไทยมากที่สุด เพราะคนไทยรักอิสระภาพและเสรีภาพอย่างยิ่ง เผด็จการทุกรูปแบบ ไม่อาจเอาชนะใจคนไทยได้

วิสุทธิ โปธิแทน (2524 : 10-13) ได้อธิบายไว้ว่า วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย หมายถึง การมีความคิด ความเชื่อ และการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับประชาธิปไตย ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้าง อารังไว้ หัมนาและผลักดันให้ประชาธิปไตย

ไปสู่ความมีเสถียรภาพ และเจริญรุ่งเรืองในอัตราสูงได้ และยังสามารถสรุปลักษณะของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยไว้เป็น 4 ลักษณะดังนี้

1. ความมีเหตุผลหรือการกระทำอย่างมีเหตุผล (Rational empiricism)
2. การเคารพซึ่งกันและกัน (Mutual respect) แบ่งออกเป็น
 - 2.1 การเคารพในความเป็นมนุษย์
 - 2.2 การเคารพในความสามารถของกันและกัน
3. การตกลงกันด้วยการถกเถียง ประนีประนอม และอดกลั้นในความคิดเห็นที่แตกต่าง (Consent by discussion, compromise, and tolerance)
4. การดำเนินชีวิตอย่างเสรีภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย และไม่ถูกแทรกแซงอย่างไม่จำเป็นจากรัฐ

ชยอนันต์ สมุทวณิช (2523 : 23) กล่าวว่า วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยเป็นหลักการสำคัญ ค่านิยม และทัศนคติของบุคคลในการดำเนินชีวิตในสังคม ซึ่งได้แก่การมีใจกว้างที่จะพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ด้วยวิจรรณญาณ อาศัยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน ก่อนที่จะมีการตัดสินใจ รู้จักประนีประนอมไม่ใช้ตัดสินปัญหาข้อขัดแย้งด้วยการใช้กำลังรุนแรง มีขันติธรรม อดทนรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นที่แตกต่างไปจากตัวเอง เคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น ตลอดจนยอมรับความเสมอภาคระหว่างบุคคล เป็นต้น

สมศักดิ์ เกี่ยวถึงแก้ว (2525 : 135-136) กล่าวว่า วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย ได้แก่สิ่งที่อยู่ในลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

1. ประชาชนรู้จักเคารพในสิทธิเสรีภาค ความเสมอภาค รักความเป็นธรรม และเคารพในศักดิ์ศรีซึ่งกันและกัน
2. มีฉกรแก้ปัญหาคัดแย้งด้วยเหตุด้วยผล ยิ่งกว่าการใช้กำลังเข้าแก้ไข
3. ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ยอมรับว่าทัศนะของผู้อื่นอาจไม่ตรงกับทัศนะของตนก็ได้

4. สนใจในกิจการบ้านเมือง และสนใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมือง

5. มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และเป็นผู้ที่มีวินัยดี มีเจตนาสร้างสรรค์ และไม่มีบุคลิกภาพที่เป็นเผด็จการ

อีเบนส์ไตน์ (Ebenstein 1973 : 139-209) กล่าวว่า วิธีชีวิตแบบประชาธิปไตย มีความหมายเกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของบุคคลแต่ละบุคคลในชีวิตประจำวัน โดยประกอบด้วยหลักการที่ใช้เป็นมาตรฐานและเครื่องกำหนดคุณลักษณะประชาธิปไตยของสังคมต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. การใช้เหตุผล
2. การให้ความสำคัญต่อบังเอิญบุคคล
3. รัฐมีคุณลักษณะเป็นเครื่องมือในการปกครอง
4. หลักการให้ความยินยอมพร้อมใจด้วยใจสมัคร (การอาสาสมัคร)

ไม่ใช่วิธีการบีบบังคับ

5. ให้ความสำคัญต่อหลักกฎหมาย
6. ให้ความสำคัญต่อวิถีทาง (means) ในการดำรงชีวิตในสังคม

ประชาธิปไตย

7. หลักการโต้แย้ง เจรจาอมชอม และการให้ความยินยอมพร้อมใจ

ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

8. การยอมรับในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกคน

กรมประชาสัมพันธ์ (2529 : 49-50) กล่าวว่า วิธีชีวิตที่ดีถือว่าเป็นประชาธิปไตยนั้น ควรจะต้องประกอบด้วยหลักการดังนี้

1. หลักการใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต
2. หลักการสมัครใจ
3. หลักการมีน้ำใจเป็นนักกีฬา
4. หลักการแก้ปัญหาด้วยวิธีสันติ
5. หลักการเกี่ยวกับการมีระเบียบวินัย

6. หลักความสำนึกเกี่ยวกับคุณค่าและศักดิ์ศรีของบุคคล

ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ (2518 : 10-11) ได้กล่าวถึงประชาธิปไตยที่เป็นวิถีชีวิตว่า

1. พลเมืองทุกคนต้องเข้าใจในหน้าที่ของพลเมือง ไม่รุกรอนเสรีภาพของบุคคลอื่น

2. มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมายของบ้านเมือง

วิสุทธิ โปธิแทน (2524 : 183) ได้สรุปให้เห็นถึงวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยไว้ว่า คือ

1. การมีเหตุผล

2. การเคารพซึ่งกันและกัน ซึ่งได้แก่การเคารพในความเป็นมนุษย์ และเคารพในความสามารถของบุคคล

3. การตกลงในความคิดเห็นที่แตกต่างกันอย่างสันติวิธีด้วยการถกเถียง ประนีประนอมความคิดเห็นและมีความอดกลั้น

4. การดำเนินชีวิตอย่างเสรีภาพภายใต้กฎหมาย และไม่ถูกแทรกแซงจากรัฐโดยไม่จำเป็น

กล่าวโดยสรุปได้ คุณลักษณะของประชาธิปไตย หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยของบุคคล ซึ่งแบ่งออกเป็นด้านจิตใจหรืออุดมการณ์ประชาธิปไตย ด้านสติปัญญาหรือความรู้ความเข้าใจเรื่องประชาธิปไตย และด้านพฤติกรรมการแสดงออกหรือวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย

วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย จึงเป็นส่วนหนึ่งของคุณลักษณะของประชาธิปไตย มีความหมายโดยสรุป คือ การดำเนินชีวิตที่นำเอาหลักการประชาธิปไตยมาใช้จนเป็นนิสัย หรือวิถีทางแห่งปัญญา คือมีจิตใจ ค่านิยม บุคลิกภาพ และวิถีทางการดำเนินชีวิตอย่างเป็นประชาธิปไตย ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ 1) การเคารพซึ่งกันและกัน 2) การมีส่วนร่วมและร่วมมือกัน และ 3) การเชื่อมั่นในวิธีการแห่งปัญญา

ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

การที่มนุษย์เราอยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมต้องอยู่ภายใต้ระบอบการเมืองอันใดอันหนึ่งเสมอ และในระบอบสังคมนั้น การเมืองมีอิทธิพลสูงมาก เพราะเป็นผู้กุมชะตากรรมของกิจการด้านอื่น ๆ ไว้ในกำมือ การศึกษาถึงแม้จะเป็นระบบหนึ่งในสังคม แต่เมื่อเทียบกับการเมืองแล้ว การศึกษาย่อมอยู่ภายใต้อิทธิพลของการเมืองไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งเสมอ อย่างไรก็ตาม การเมืองกับการศึกษาย่อมมีความสัมพันธ์กันมาตลอด เพราะการศึกษาไม่ว่าจะเป็นในสมัยโบราณหรือสมัยปัจจุบัน ย่อมเกิดขึ้นหรือถูกจัดให้มีขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสังคมเป็นหลัก การจัดการศึกษาจะเป็นไปในรูปใด เน้นหนักไปทางใด ย่อมจะต้องให้สอดคล้องสัมพันธ์กับระบบการเมืองการปกครองของประเทศนั้น ๆ การศึกษามีส่วนสัมพันธ์กับการเมืองในแง่การปลูกฝังความเชื่อ คุณค่า ทักษะคติ ที่สอดคล้องกับระบบการปกครองที่ใช้อยู่ในสังคมนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น ในระบอบการปกครองแบบเผด็จการ การศึกษาจะย้ำการปลูกฝังคุณค่าของการเชื่อฟัง และการยอมรับอำนาจ การรู้จักที่ต่ำที่สูง การรู้จักหน้าที่ แต่ในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย คุณค่าที่สอนจะต่างออกไป เช่น เน้นการรู้จักใช้ความคิดของตนเอง เสรีภาพ และศักดิ์ศรีของมนุษย์ จุดมุ่งหมายหรือปรัชญาการศึกษา หลักสูตร เนื้อหาของวิชาที่เรียน วิธีสอน ตลอดจนการวางตัวของครูบาอาจารย์ จึงแตกต่างกันในสังคมที่มีระบอบการปกครองต่างกัน

ในสังคมประชาธิปไตย การศึกษามีความสำคัญไม่เพียงแต่ยกระดับความสามารถของประชาชนในการทำงานทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีส่วนช่วยให้ประชาชนได้มีโอกาสใช้สิทธิเสรีภาพทางการเมืองของตนอย่างแท้จริง ประเทศที่ประชาธิปไตยเป็นไปอย่างราบรื่นนั้น ประชาชนโดยเฉลี่ยจะมีการศึกษาอยู่ในระดับสูง ทั้งนี้เนื่องมาจากประชาธิปไตยเป็นการปกครองโดยคนของประชาชน ประชาชนจะเป็นผู้ตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ โดยวิธีเลือกผู้แทนเข้าไปใช้อำนาจ และโดยการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ออกมาเป็นมติมหาชน ประชาชนที่มีการศึกษาเท่านั้นที่จะแสดงบทบาทเช่นนี้ได้ (ประเสริฐ แยมกลินทุ้ง 2522 : 114)

การขยายการศึกษาและการยกระดับคุณภาพการศึกษาของประชาชน จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญอันหนึ่งของความสำเร็จของระบอบประชาธิปไตย เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า การศึกษา

มีบทบาทในการพัฒนาการเมืองอย่างยิ่ง

ศิริกาญจน์ ทองอินทร์ (2519 : 16-18) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทางการเมืองว่ามีจุดมุ่งหมายอยู่ 2 ประการ คือ เพื่อให้มีความมั่นคงทางการเมือง และเพื่อพัฒนาระบบการเมืองให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับประชาธิปไตย ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกันและกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นภารกิจที่สำคัญประการหนึ่งของสถาบันการศึกษา คือ การอบรมสั่งสอนให้นักเรียนเกิดความเจริญงอกงามทุก ๆ ด้าน คือ ให้ทั้งความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและทัศนคติเพื่อเตรียมบุคคลให้พร้อมสำหรับการเป็นพลเมืองดีในแบบที่พึงปรารถนาของรัฐ สำหรับในประเทศไทยนั้น การส่งเสริมประชาธิปไตยให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะเยาวชนเป็นนโยบายสำคัญของรัฐ ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 มาตรา 63 "รัฐพึงส่งเสริมประชาชนให้เข้าใจเลื่อมใสศรัทธาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข..." (อ้างในวสันต์ อีรานุรักษ์ 2521 : 12)

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางรากฐานการศึกษาของไทยเป็นต้นมา ปรากฏว่า มีแผนการศึกษาแห่งชาติและแผนพัฒนาการศึกษาหลายฉบับที่ระบุชัดเจนถึงนโยบายของรัฐที่มุ่งให้การศึกษามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาทางการเมืองไว้ดังนี้

แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2475 กำหนดไว้ว่า "รัฐมีความมุ่งหมายให้พลเมืองได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัธภาพเพื่อทุกคนได้เป็นพลเมืองดี มีร่างกายแข็งแรงและพละนามัยสมบูรณ์ มีความรู้ ความสามารถที่จะประกอบอาชีพ และมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย" (กระทรวงศึกษาธิการ 2507 : 364)

แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2503 กำหนดไว้ว่า "รัฐมีความมุ่งหวังให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามสมควรแก่อัธภาพ เพื่อให้เป็นพลเมืองดี มีศีลธรรม มีวัฒนธรรม มีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ มีสุขภาพสมบูรณ์ และมีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย

แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2515 (2515-2519) ได้กำหนดนโยบายการศึกษาไว้ 9 ข้อ ข้อที่เน้นว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบการเมือง การปกครองของไทย คือ ข้อ 1 ดังมีใจความดังนี้ "เพื่อปรับปรุงการศึกษาให้มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ พร้อมทั้งคำนึงถึงการปลูกฝังให้พลเมืองมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคมและต่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศไทย ส่งเสริมค่านิยมที่เหมาะสมกับสังคมประชาธิปไตย เพื่อการดำรงรักษา เอกลักษณ์และศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชาติในภาวะของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป" (กระทรวงศึกษาธิการ 2519 : 78)

แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2520 กำหนดไว้ว่า "เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถขั้นพื้นฐาน กงสภาพการอ่านออกเขียนได้ ทักษะคำนวณได้ และสามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข" (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2520 : 1)

แผนการศึกษาระยะที่ 4 (2520-2524) ระบุว่า การพัฒนาเด็กและเยาวชนเป็นเรื่องจำเป็นและเร่งด่วน การพัฒนาในด้านบุคลิกภาพและความประพฤติของเยาวชน มุ่งให้เยาวชนมีความสมัครใจในหมู่คณะและรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ สามารถปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ รู้จักบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ รักษาระเบียบประเพณีไทย มีศีลธรรมอันดีงาม เคารพกฎหมาย ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

แผนพัฒนาการศึกษาระยะที่ 5 (2525-2529) ระบุว่า "เร่งรัดพัฒนาการศึกษาทั้งในด้านปริมาณ และคุณภาพให้เหมาะสมกับสภาพความต้องการในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในการประกอบอาชีพ มีจริยธรรม คุณธรรม ตลอดจนมีพลานามัยสมบูรณ์ รักและดำรงศิลปวัฒนธรรมและความเป็นไทย ตลอดจนก่อให้เกิดความสำนึกในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีสันติสุข ตามวิถีทางประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข"

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ได้ระบุจุดมุ่งหมายของการจัดศึกษาระดับประถมศึกษาเอาไว้ว่า เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถขั้นพื้นฐาน

ฐานให้คงสภาพอ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณได้ ประกอบอาชีพตามควรแก่วัย และสามารถ
สามารถดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มี
พระมหากษัตริย์เป็นประมุข"

จากที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า การศึกษาและการเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่าง
ใกล้ชิดมาตั้งแต่สมัยโบราณ และทวีบทบาทมากขึ้นในปัจจุบันการศึกษาและการเมือง จะมี
บทบาทสนับสนุนซึ่งกันและกัน สำหรับในประเทศไทยนั้น การศึกษาเริ่มมีบทบาทสำคัญในการ
พัฒนาทางการเมืองมาตั้งแต่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 และ
ปรากฏชัดเจนในแผนการศึกษาทุก ๆ แผนสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้

การส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน

แนวความคิดเรื่องการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษาในประเทศไทย
ได้เริ่มขึ้นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2516 ที่โรงเรียนบ้านพุ่มวง อำเภอยะโฮง
จังหวัดเพชรบุรี และเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลาย เมื่อปี พ.ศ. 2518 ในรูปของภาพยนตร์
ที่ชนะการประกวด ต่อจากนั้นแนวความคิดเรื่องการสอนประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษา
ก็ได้ขยายวงกว้างออกไปทั่วประเทศ และปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการได้มีนโยบายให้ทุก
โรงเรียนได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย โดย นายชวน หลีกภัย
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวสนับสนุนในเรื่องนี้ว่า

. . . ประชาธิปไตยเป็นกระบวนการที่เกิดจากการเรียนรู้และปฏิบัติการ
เริ่มต้นของการเรียนรู้ และการฝึกฝนต้องเริ่มต้นตั้งแต่ยังอยู่ในวัยเด็ก เพราะ
เป็นวันที่มีความบริสุทธิ์ สามารถซึมซับสิ่งที่ได้รับการสั่งสอนและอบรมได้โดย
ง่าย ดังนั้นนักเรียนประถมศึกษาจึงเป็นกลุ่มบุคคลและสถาบันที่เหมาะสมที่สุดโดย
การปลูกฝังวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย . . .

(สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ 2527 : บทนำ)

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2527 : 33-35, 82)

ได้เสนอแนะแนวทางของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่ควรส่งเสริมให้นักเรียนระดับประถม
ศึกษาไว้ 3 คุณลักษณะ สรุปได้ดังนี้

การวชิธรรม ได้แก่ การเคารพในสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การเคารพซึ่งกันและกันทางร่างกาย เคารพกันทางวาจา เคารพในสิทธิของผู้อื่น เคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น และเคารพในกฎระเบียบของสังคม

สามัคคีธรรม ได้แก่ การร่วมมือร่วมใจกันทำงานทั้งทางร่างกาย ทางจิตใจ และทางความคิด เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

ปัญญาธรรม ได้แก่ การรู้จักใช้สติปัญญา คิดอย่างมีเหตุมีผลในการกระทำหรือตัดสินใจในทุกครั้ง

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2531 : 396-398) ได้กำหนดคุณลักษณะที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่ครูควรส่งเสริมให้นักเรียนออกเป็น 12 ด้าน ดังนี้

1. รู้จักบทบาทหน้าที่
2. การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น
3. มีความรับผิดชอบ
4. ความเป็นผู้มีวินัยในตนเอง
5. การคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน
6. การมีส่วนร่วมทั้งความคิด
7. การให้เกียรติซึ่งกันและกันตามฐานานุรูป
8. การยอมรับและเคารพในสิทธิและหน้าที่ของเอก์บุคคล
9. การใช้ปัญญาหรือเหตุผลในการแก้ปัญหา
10. การรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี
11. การยึดมั่นในความกตัญญู
12. การยึดหลักคุณธรรมในการดำเนินชีวิต

แต่การอบรมสั่งสอนและส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในโรงเรียนจะประสบผลสำเร็จเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับวิธีการสอนและการปฏิบัติของครูเป็นสำคัญ การเสริม

สร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตยในสถานการศึกษา ใ้มีผู้เสนอหลักการและแนวทางไว้ดังนี้

กรมสามัญศึกษา (2518 : 84) ใ้กล่าวถึงหลักในการจัดการเรียนการสอนเพื่อปลูกฝังประชาธิปไตยในโรงเรียนไว้ว่า

1. ส่งเสริมใ้ผู้เรียนใ้แสดงความคิดเห็นมากเท่าที่จะทำได้
2. ส่งเสริมใ้นักเรียนใ้ซักถามปัญหาเมื่อมีสิ่งสงสัย
3. ส่งเสริมใ้นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ
4. ส่งเสริมใ้ผู้เรียนนำวิธีการ หลักการ และเหตุผลจากบทเรียนไปใ้แก้

ปัญหาในสังคมและในชีวิตประจำวัน

5. ส่งเสริมใ้ผู้เรียนใ้มีอิสระในการเลือกวิธีเรียนและบทเรียนตามขอบเขต

ของหลักสูตร

6. ฝึกหัดใ้นักเรียนมีความรับผิดชอบ
7. จัดสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนใ้เป็นประชาธิปไตย
8. เปิดโอกาสใ้นักเรียนใ้วางกฎเกณฑ์สำหรับหมู่คณะของนักเรียนเอง

เกรียง กิริติกร (2517 : 50) ใ้เสนอแนวทางในการเสริมสร้างประชาธิปไตยในโรงเรียน ไว้ดังนี้

1. ธรรมชาติของเด็กต้องการเรียนรู้ ต้องการกระทำ ต้องการมีส่วนร่วม จึงเป็นหน้าที่ของโรงเรียน หรือครู ที่จะต้องส่งเสริมและทะล่อมใ้เด็กใ้ได้แสดงใ้รู้จักทำ และมีส่วนร่วมในทางที่ถูกต้องตามวัย และระดับ โดยไม่สกัดกั้นและปล่อยตามใจเด็ก

2. เนื่องจากเด็กเป็นผู้มีความรู้และสติปัญญาตามวัยของเด็ก การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นคุณสมบัติของคนในสังคมประชาธิปไตย ครูจึงต้องรับฟังความคิดเห็นของเด็ก และโดยที่ครูมีความคิด สติปัญญา มีประสบการณ์และมีสติมากกว่าเด็ก ครูจึงควรรใ้ใช้ความถี่ที่เหนือกว่าชี้แจงเด็กด้วยเหตุผล และทะล่อมความคิดเห็นของเด็กใ้ถูกทาง ใ้เหมาะสมแก่วัย และระดับของเด็ก

3. พยายามสร้างบรรยากาศในห้องเรียน ในโรงเรียนให้เป็นประชาธิปไตย ทั้งในแง่การสอน การปกครอง โดยใช้วิธีสอนที่ส่งเสริมการแสดงความคิดเห็น การเป็น คนมีเหตุผล ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การค้นคว้าหาความรู้ โดยครูเปิดโอกาสให้เด็ก มีส่วนร่วมตลอดเวลา

จาโรลิเมค (Jarolimek 1967 : 9-13) กล่าวถึง การสอนประชาธิปไตยในโรงเรียนว่า นอกจากจะอบรมนักเรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจและทัศนคติที่ดี ต่อประชาธิปไตยแล้ว ยังต้องฝึกทักษะต่าง ๆ เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติในการดำรงชีวิต ในสังคมประชาธิปไตย ทักษะที่ต้องฝึกหัด ได้แก่

1. ทักษะทางสังคม คือ การรู้จักทำงานร่วมกัน อยู่ร่วมกัน การรู้จักให้การรู้จักกับฝึกชอบ การยอมรับสิทธิของผู้อื่น

2. ทักษะการทำงาน เช่น การตั้งสมมติฐาน การเก็บรวบรวมข้อมูล การเขียน การรายงาน การพูดในกลุ่ม

3. ทักษะการทำงานเป็นกลุ่ม ได้แก่ การวางแผนร่วมมือกัน การเป็นผู้นำ การตัดสินใจร่วมกันในกลุ่ม และการประเมินผลการทำงานของกลุ่ม

4. ทักษะทางปัญญา ได้แก่ การรู้จักคิด การใช้และการประยุกต์เหตุผล สำหรับการแก้ปัญหา

มอร์ค (Mork 1967 : 9-13) ได้เสนอแนะการจัดประชาธิปไตยใน โรงเรียนแบบใหม่ สรุปได้ว่า

1. การทำงาน การเรียน เป็นไปตามธรรมชาติ ห้องเรียนจัดแบบตามความเหมาะสม ครูและนักเรียนมีอิทธิพลที่ดี และให้ความพึงพอใจต่อกัน

2. กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ครูต้องทำความเข้าใจและยินยอมจากนักเรียนเสียก่อน โดยจัดให้เหมาะกับวัย บุคลิกของแต่ละคน

3. ครูต้องเป็นผู้แนะนำแนวทางเป็นรายบุคคลตามความแตกต่างของแต่ละบุคคล เพื่อก่อประโยชน์แก่นักเรียนในวัยเด็กและเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่

4. การจัดบทเรียน ประสบการณ์ต้องเหมาะสมตามโอกาส ชอบเขตและระดับ ความสนใจของแต่ละบุคคล

5. นักเรียนมีโอกาสแสดงความคิดสร้างสรรค์ แสดงความคิดเห็นตามความสนใจและความสามารถของตน

6. การจัดประสบการณ์ของประชาธิปไตย เช่น การเลือกตั้ง การเคารพ ในตำแหน่งหน้าที่ การทำงานเป็นกลุ่ม การยอมรับการตัดสินใจของผู้แทน การยอมรับ ความแตกต่างระหว่างบุคคล

7. การแสดงความพอใจและเข้าใจบุคคล หรือกลุ่มคนที่มีความแตกต่างไปจาก ตนทั้งในด้านผิวสี ศาสนา ประเพณี และความสามารถ

8. สอนให้นักเรียนได้มีการตัดสินใจด้วยวิธีการประชาธิปไตยและยอมรับข้อ ผิดพลาดของตน

9. แบ่งความรับผิดชอบให้นักเรียนรักษาอุปกรณ์ต่าง ๆ ในห้องเรียน โดยจัด ทั้งเป็นรายบุคคลและร่วมกันเป็นกลุ่มตามความสามารถ

นอกจากนี้ จาโรส (Jaros 1973 : 44) ได้กล่าวว่า โรงเรียนในฐานะ ที่เป็นตัวการในการถ่ายทอดความรู้และทัศนคติทางการเมืองให้กับเด็ก โดยจะถ่ายทอด ใน 2 ลักษณะดังนี้

1. ลักษณะและวิธีการในการให้ความรู้ คือ ถ้าเป็นโรงเรียนที่ครูเปิดโอกาส ให้เด็กแสดงความคิดเห็นมาก ๆ แล้ว เด็กจะกล้าคิดกล้าแสดงความคิดเห็น

2. เกิดจากการเรียนการสอนโดยตรง เช่น วิชาที่สอนเกี่ยวกับการเมือง โรงเรียนก็จะช่วยสร้างความรู้ ความเชื่อ ค่านิยมและทัศนคติบางอย่างให้แก่เด็ก เช่น

อาจจะสอนความหมายของคำว่า "ประชาธิปไตย" ลำดับชั้นของความเป็นมาหรือวิวัฒนาการของระบบการเมือง เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษา ได้ริเริ่มดำเนินการเมื่อ พ.ศ. 2516 และค่อย ๆ ขยายออกไปทั่วประเทศไทย ปัจจุบันนี้ โรงเรียนประถมศึกษาส่วนใหญ่ในทุกสังกัด จะมีโครงการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน โดยมุ่งเน้นที่บทบาทของครูในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย 3 ประเภท คือ กิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมเสริมหลักสูตร และกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน เป็นสำคัญ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ซึ่งมีการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ก็ได้จัดให้มีการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนขึ้นเช่นเดียวกับโรงเรียนประถมศึกษาอื่น ๆ แต่ในขณะนี้การดำเนินการส่วนใหญ่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร (หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา 2524 : 224)

งานวิจัยในประเทศ

ประโยชน์ หิรัญภัทร (2525 : ง-จ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ทัศนคติของครูโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 6 ที่มีต่อวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนคติของครูโรงเรียนมัธยมศึกษา ในเขตการศึกษา 6 ที่มีต่อวิถีชีวิตประชาธิปไตย การเคารพในเสรีภาพส่วนบุคคล การเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี การมีความรับผิดชอบ การมีความกตัญญูและสร้างสรรค์ และการมีความรักชาติ และเพื่อเปรียบเทียบทัศนคติที่ดีต่อคุณลักษณะเหล่านั้นทั้ง 6 ประการ และทัศนคติของครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษากับครูอื่น ๆ ที่มีต่อวิถีชีวิตประชาธิปไตยโดยส่วนรวมไม่มีความแตกต่างกัน

สายสมร อินทรวิมล (2526 : ง-จ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การสอนเพื่อพัฒนาแนวความคิดประชาธิปไตยในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์" วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อทดสอบความแตกต่างของการพัฒนาแนวความคิดประชาธิปไตย จากกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมหลักจากการสอนเรื่องประชาธิปไตย โดยใช้เวลาสอนกลุ่มละ 10 คาบ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา

ปีที่ 1 โรงเรียนสาธิตมหาวิทยลัยเกษตรศาสตร์ แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง 37 คน และกลุ่มควบคุม 36 คน ซึ่งทั้งสองกลุ่มมีคะแนนวิชาสังคมศึกษาภาคต้น ปีการศึกษา 2525 ไม่แตกต่างกัน ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาแนวความคิดประชาธิปไตยจากการสอบหลังเรียนของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่แตกต่างกัน แต่การพัฒนาแนวความคิดประชาธิปไตยจากการสอบหลังเรียนสูงกว่าการสอบก่อนเรียนทั้งสองกลุ่ม

ทองคุณ อินทมาศน์ (2528 : ง-ฉ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การนำเสนอโปรแกรมสำหรับครูภาษาไทยในการปลูกฝังความเป็นนักประชาธิปไตยแก่นักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา" เพื่อศึกษาความคิดเห็นและนำเสนอโปรแกรมสำหรับครูภาษาไทยในการปลูกฝังความเป็นนักประชาธิปไตยแก่นักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการศึกษากลุ่มประชากรจำนวน 362 คน จากโรงเรียนมัธยมศึกษา 65 แห่งทั่วประเทศ ปรากฏผลการวิจัยดังนี้

1. ด้านบทบาทของครูภาษาไทยในฐานะนักประชาธิปไตย ครูภาษาไทยมีความคิดเห็นว่า ควรมีการปฏิบัติให้อยู่ในระดับมาก
2. ด้านการเรียนการสอนเพื่อปลูกฝังความเป็นนักประชาธิปไตยแก่นักเรียน ครูภาษาไทยมีความคิดเห็นว่าควรปฏิบัติให้อยู่ในระดับมาก
3. ด้านการเรียนการสอนภาษาไทย เพื่อปลูกฝังความเป็นนักประชาธิปไตยแก่นักเรียน ครูภาษาไทยมีความคิดเห็นว่าควรปฏิบัติกิจกรรมเสริมหลักสูตรให้อยู่ในระดับมาก

ฉวีวรรณ กฤษสินชัย (2528 : ง-จ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง "บทบาทของครูตามการรับรู้ของตนเองในการส่งเสริมค่านิยม และบุคลิกภาพประชาธิปไตย ให้แก่นักเรียนประถมศึกษา เขตการศึกษา 8" วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ศึกษาบทบาทของครูตามการรับรู้ของตนเอง ในการเสริมสร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตยให้แก่นักเรียนประถมศึกษา ทั้งที่เป็นบทบาทที่ปฏิบัติจริง และบทบาทที่คาดหวัง รวมทั้งศึกษาปัญหาและแนวทางในการปฏิบัติกิจกรรม เพื่อเสริมสร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตย กลุ่มตัวอย่างประชากร คือ ครูสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ

เขตการศึกษา 6 จำนวน 378 คน โดยใช้แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเองเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า

1. การรับรู้ของครูต่อบทบาทที่ปฏิบัติจริงและบทบาทที่คาดหวัง ในการเสริมสร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตย ในการจัดกิจกรรมรวมทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง โดยครูรับรู้ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมากที่สุด รองลงมาคือกิจกรรมเสริมหลักสูตรและกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนตามลำดับ

2. การเปรียบเทียบบทบาทที่ปฏิบัติจริงและบทบาทที่คาดหวังของครูในการเสริมสร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตยของครูในทุก ๆ ด้าน พบว่า มีความแตกต่างกัน

3. การเปรียบเทียบบทบาทที่ปฏิบัติจริง และบทบาทที่คาดหวังของครูในการเสริมสร้างค่านิยม และบุคลิกภาพประชาธิปไตย จำแนกตามขนาดโรงเรียนและสถานภาพของครู พบว่า ไม่แตกต่างกัน

4. ปัญหาในการเสริมสร้างค่านิยมและบุคลิกภาพประชาธิปไตยให้แก่นักเรียนประถมศึกษา ได้แก่ ผู้บริหาร และศึกษานิเทศก์ขาดการสนับสนุนและติดตามผล โรงเรียนขาดสื่อการสอน

5. ข้อเสนอแนะ คือ ผู้บริหารและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนด้วยการจัดอบรมและแจกเอกสาร คู่มือเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยแก่ครูอย่างทั่วถึง

ลาวัญญ์ รักไทยคี (2529 : ง-จ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในโรงเรียนของครูในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ตามการรับรู้ของตนเอง" กลุ่มตัวอย่างประชากรเป็นครูจำนวน 655 คน จาก 63 โรงเรียน เครื่องมือที่ใช้คือแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง ผลการวิจัยพบว่า

1. โดยเฉลี่ยแล้วครูประถมศึกษา มีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้แก่นักเรียนทั้งด้าน การวางธรรม สำนึกดี และปัญญาธรรม อยู่ในระดับปานกลาง

2. เมื่อจำแนกในแต่ละด้าน พบว่า โดยเฉลี่ย ครูประถมศึกษามีปฏิบัตินวัตกรรมที่ส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียนด้านคุณธรรมในระดับมาก ด้านสังคมศีลธรรม และด้านปัญญาธรรม อยู่ในระดับปานกลาง

3. เมื่อจำแนกตามระดับชั้นที่สอน พบว่า ครูที่สอนในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 มีการปฏิบัตินวัตกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยด้านคุณธรรมอยู่ในระดับมาก ด้านสังคมศีลธรรมและด้านปัญญาธรรมอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนครูที่สอนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 และ 5-6 มีการปฏิบัติด้านคุณธรรมและสังคมศีลธรรม อยู่ในระดับมาก และด้านปัญญาธรรมอยู่ในระดับปานกลาง

จากงานวิจัยในประเทศดังกล่าวมาแล้วทั้งหมด สามารถสรุปข้อค้นพบได้ดังต่อไปนี้

1. งานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาบทบาทของครูในการส่งเสริมค่านิยม แนวคิด และวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้นักเรียนตามการรับรู้ของตนเอง โดยพบว่า ส่วนใหญ่ครูรับรู้ว่ามีบทบาทอยู่ในระดับปานกลาง และมีบทบาทในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยด้านปัญญาธรรมน้อยกว่าด้านอื่น ๆ
2. การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของครูในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยตามการรับรู้ของตนเอง พบว่า บทบาทที่ปฏิบัติจริงและบทบาทที่คาดหวังมีความแตกต่างกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบตามขนาดของโรงเรียนและสถานภาพของครู พบว่า ไม่มีความแตกต่างกัน
3. การศึกษาเปรียบเทียบการสอบเพื่อพัฒนาแนวความคิดประชาธิปไตยให้นักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม พบว่า ไม่แตกต่างกัน
4. การศึกษาถึงปัญหาอุปสรรคในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในโรงเรียน พบว่า ปัญหาที่สำคัญคือ ขาดการสนับสนุนและติดตามผลอย่างจริงจังจากผู้บริหาร และศึกษานิเทศก์

งานวิจัยต่างประเทศ

นอกจากงานวิจัยในประเทศแล้ว ยังมีงานวิจัยในต่างประเทศที่สอดคล้องกับการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย ดังนี้

ชไนแมน (Schneideman Rose 1965 : 32) ได้เสนอวิธีการให้ครูปลูกฝังเด็กให้เรียนรู้ความเป็นพลเมืองที่จากการปฏิบัติตนในแนวทางประชาธิปไตยในโรงเรียน โดยใช้กิจกรรมต่าง ๆ เข้าช่วย เช่น สโมสร โครงการ สถานักเรียน คณะกรรมการนักเรียน สหกรณ์ สถานการณ์จำลองต่าง ๆ และกิจกรรมกลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้น จะทำให้นักเรียนสามารถเรียนรู้และฝึกฝนการปฏิบัติตนในแนวทางประชาธิปไตยได้ดีกว่า การเรียนรู้จากทฤษฎีในหลักสูตรเพียงอย่างเดียว

ในปี คริสต์ศักราช 1976 อีชแมน (Ehman 1976 : 7) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "An Analysis of the Effects of Qualitative and Quantitative Educational Variables Upon The Political Socialization of High School Students" การดำเนินงานวิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างประชากรจากนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในเมืองซีทรอยด์ ผลการวิจัยพบว่า เด็กที่เรียนในชั้นเรียนที่ครูไม่เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นจะมีลักษณะรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมือง หรือความรู้ทางการเมือง ตลอดจนความร่วมมือทางการเมืองน้อยกว่าเด็กที่เรียนในชั้นเรียนที่มีครูเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น

งานวิจัยต่างประเทศดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถสรุปข้อค้นพบได้ดังนี้

1. วิธีการที่ครูใช้ในการปลูกฝังประชาธิปไตยให้แก่เด็กนักเรียนที่ได้ผลดีคือ การจัดกิจกรรมประเภทต่าง ๆ และการเปิดโอกาสให้นักเรียนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน
2. นักเรียนที่เรียนในชั้นเรียนที่มีบรรยากาศแบบประชาธิปไตยจะมีความรู้และความรับผิดชอบทางการเมืองดีกว่านักเรียนที่ไม่ได้เรียนในชั้นเรียนบรรยากาศแบบประชาธิปไตย

จากงานวิจัยทั้งในประเทศและต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียน จะเห็นว่างานวิจัยเพื่อส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้นักเรียนในโรงเรียนระดับประถมศึกษา ยังมีอยู่น้อยมาก ในขณะที่การส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้นักเรียนในโรงเรียนระดับประถมศึกษาเป็นนโยบายสำคัญ และจำเป็นอันมีผลต่อการพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศเป็นอย่างยิ่ง